

KLAUS KJØLSEN: Det Diplomatiske Fag. Den danske Udenrigstjenestes Forvaltning 1700-1770. Organisation. Institutioner. Embeder og personale. Drift. *Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 133.* Odense Universitetsforlag 1991, 460 sider.

Den, der hidtil har haft brug for at orientere sig om udenrigstjenesten, dens organisation og arbejdsområder, har for perioden 1770 til 1905 kunnet gøre brug af overarkivar Klaus Kjølens fortrinlige gennemgang i jubilæumsværket *Den danske Udenrigstjeneste* fra 1970, det år da man kunne fejre tohundredåret for udenrigsministeriets selvstændige beståen. Nu kan man for den forudgående periode ty til samme forfatters afhandling: *Det Diplomatiske Fag*, Den danske Udenrigstjenestes Forvaltning 1700-1770. Klaus Kjølens tegner sig således for mere end to århundreders administrationshistorie, og alt er det resultatet af mange års arbejde med et meget omfattende kildemateriale.*

Mens det første bind af jubilæumsværket er bredt anlagt, må det om Det Diplomatiske Fag fremhæves, at sigtet her har været snævrere, idet behandlingen er indskrænket til forvaltningsenhedens organisation, dens embeder og personale og driften, mens resultaterne ikke er undersøgt. Der er altså ikke tale om en udenrigspolitikens historie. Problemer omkring denne meget snævre emneafgrænsning vil blive berørt i det følgende.

Det første hovedafsnit drejer sig om udenrigstjenestens enhed. Skulle man efter læsningen være en lille smule i tvivl, er det en god idé med det samme at slå efter i sammenfatningen side 302, idet det som en hovedregel gælder, at delkonklusioner hen ad vejen ikke markeres særlig tydeligt. Men det er der altså rådet bod på til sidst.

Formelt kunne man ikke tale om nogen enhed i udenrigstjenesten i moderne forstand, men reelt, i praksis, var der tale om en enhed bestyret af oversekretæren i Tyske Kancelli, som kunne flytte rundt med sine sekretærer, der kunne gøre tjeneste både ude og hjemme, henholdsvis under betegnelsen kancellisekretær og legationssekretær. En joker i spillet var Kommercekollegiet. Her beskæftigede man sig med udenrigsøkonomiske emner, og det betød, at især konsulerne havde et dobbelt tilhørsforhold, men i øvrigt er der allerede i indledningen på side 9 gjort opmærksom på, at der er flere uløste spørgsmål med hensyn til udenrigsøkonomiens forvaltning.

Så følger to store, parallelt opbyggede hovedafsnit om henholdsvis

* Anmeldelsen er en omarbejdelse af første officielle opposition ved forsvaret den 3. maj 1991.

centralstyrelsen i København og udetjenesten. Begge følger et meget stramt skema under overskrifterne Organisation, Institutioner, Embeder og personale og Drift.

For hjemmetjenestens vedkommende behandles først problemet om overhovedet at kunne udskille det udenrigs fra den forvaltning af de tysksprogede områder, som *også* blev varetaget af Tyske Kancelli. Det viser sig, at de udenrigske anliggender *ikke* blev behandlet »kollegialiter«, altså ved kollegiestyrets vanlige »gruppearbejde«, men at oversekretæren kan siges at have stået for et ministerstyre, hvor de ansatte i kancelliet således fungerede som et sekretariat. Ministerstyret er godtgjort omkring 1750, kan sandsynligvis føres tilbage til 1730 og var muligvis gældende for hele perioden.

Vægtfordelingen mellem udenrigs og indenrigs i Tyske Kancelli tages op til vurdering, og konklusionen er, at kancelliet primært var en udenrigsstyrelse med et tillæg af indre forvaltning. Vurderingen er altså, at de udenrigske anliggender i alt fald kvalitativt vejede tungest. I forbifarten kan man mærke sig, at forfatteren forbløffende nok også mener, at det gjorde sig gældende kvantitativt, idet der er bevaret mere i arkiverne fra Tyske Kancellis Udenrigske Afdeling end fra den tilsvarende Indenrigske – side 304. Her hedder det ordret: »Mængden af bevarede sager fra TKUA er større end TKIA«. En noget dristig slutning ud fra pakkernes mængde. Og man spørger sig selv, om man uden videre kan regne med en ensartet kassationspraksis i de to afdelinger? Rent bortset fra alt det, der fra Tyske Kancellis Indenrigske Afdeling i 1873 blev udleveret til Preussen?

I et følgende afsnit behandles departementsbegrebet over måske nok lidt vel mange sider, og det sker efter alle kunstens regler. Resultatet, som dog er væsentligt, bestyrker opfattelsen af klart adskilte afdelinger længe før, det i 1770 blev formaliseret ved udskillelsen af Departementet for de udenlandske Affairer.

Embedsmændene i Tyske Kancelli var perioden igennem ikke flere, end at en meget detailleret gennemgang er mulig på personniveau. I alt 146 personer er søgt fordelt efter, om de arbejdede med udenrigske, indenrigske eller fælles sager, men det er dog først fra 1751, at en tydelig opdeling efter arbejdsområde er at spore. Et væsentligt resultat af undersøgelsen er i øvrigt en opvurdering af kancellisekretærernes betydning. De får en mere væsentlig placering, end tidligere forskning har villet indrømme dem.

Rekruttering og lønforhold er omtalt i de følgende afsnit, hvor man får meget at vide om karriere- og lønforløb for Tyske Kancellis ansatte, hvorimod det forbliver ved et par bemærkninger fra 1760 og 1771 om

lønniveauet i forhold til andre kollegier. Man mente naturligvis i Tyske Kancelli, at de ansatte andre steder var bedre aflønnet, men deres påstand underbygges ikke ved en egentlig komparation, hvilket ligger i hele bogens emneafgrænsning. Egentlige konklusioner om lønniveauet er således ikke mulige, eftersom det ville have krævet inddragelse af supplerende materiale.

Herefter er der indplaceret et særligt afsnit om sparebestræbelserne i 1760'erne, hvor pointen er den fornøjelige, at centralt placerede embedsmænd også dengang var i stand til at værgе for sig under en sparekampagne. Spareidéerne minder betydeligt om dem, Struensee senere stod for – atter en nuancering af den hidtidige opfattelse.

I det andet store hovedafsnit gennemgås den samme emnerække for udetjenestens vedkommende. Der er anvendt skrækkelig megen energi og plads på at karakterisere de forskellige stillingsbetegnelser, men datidens lidet konsekvente sprogbrug gør billedet temmelig flimrende. Det diskuteres, hvornår der kan tales om faste, permanente repræsentationer, og konklusionen er her, at sådanne vel kendes fra den senere del af Christian IV's tid, men først var blevet en fast organisation omkring 1730. Et væsentligt skridt på vejen var i 1680 udnævnelser af seks legationssekretærer, der udtrykkelig skulle være kongeligt udnævnte for at kunne fungere som stedfortrædere. Altså en stigende vægt på kontinuitet, selvom den lejlighedsvis udsendelse i særlig anledning fortsat kunne benyttes.

Netop legationssekretærene er interessante. Et af afhandlingens væsentlige resultater er, at de i kraft af deres stedfortræderrolle, chargé-funktionen, må vurderes at have haft større betydning end hidtil antaget. Derimod bemærker man, at der fortsat som norm var et markant socialt skel mellem envoyé'erne, der almindeligvis var adelige, og deres legationssekretærer, som lige så almindeligt var borgerlige. Legationssekretærens mulighed for at ende som envoyé var derfor i denne periode såre begrænset.

Lønudgifterne til udetjenesten er belyst blandt andet ved en førstegangsbenyttelse af de Hamborgske Faktorregnskaber, som har gjort en frygtindgydende analyse mulig – hvert femte år er undersøgt. Alene de forskellige betegnelser for løn har givet anledning til alenlange overvejelser om sprogbrugen, hvad enten det nu hed gage, salarium, gehalt, besoldung, tillæg, gebyr, sportler, ekstraordinarium, entretien, traktement, subsistence eller apointment. Man spørger sig selv, om en stor del af forvirringen dog ikke simpelthen kommer af det selvindlysende internationale præg, som udetjenesten havde. Og at den babyloniske sprogforvirring bare skyldes, at det samme kunne kaldes så meget

forskelligt alt efter, hvor man var. Konklusionen er dog i virkeligheden at læse allerede side 15, hvor det siges, at »en analyse af forholdet mellem drift og løn bekræfter Carl S. Christiansens resultat om repræsentationsudgifter og løn, og viser, at chefen simpelthen fik en pose penge til at drive sin virksomhed for«. Hertil kom så godtgørelse til rejser, dagpenge, indretning, gaver, sørgpenge, presentier og bestiktelser. Udetjenesten var dyr, og udgifterne fordobledes perioden igennem.

Om disse to meget stofmættede hovedafsnit henholdsvis om hjemme- og udetjeneste, er nok at sige, at oversigten lettes af den stramme parallelle disposition i underafsnit, men at stoffet præsenteres som »enkeltdata« anført efter hinanden side op og side ned. Man kunne med fordel have anbragt meget i bilagsform og derved hjulpet læseren ikke så lidt.

Det fjerde hovedafsnit har derimod en helt anden karakter. Her foretages en sammenligning mellem den danske og andre landes udenrigsstyrelser og resultatet er en revision af den hidtidige opfattelse. Klaus Kjølens har – sikkert med tilfredshed – kunnet skrive følgende: »Forskningens hidtidige konklusion om en dansk bureaukratisering i sin spæde vorden i 1700-tallet og forvaltningens utilstrækkelighed har ikke gyldighed for den danske udenrigstjeneste. Målt med en fælles europæisk alen var denne forvaltning fuldt ud på europæisk niveau og på enkelte punkter langt fremme. Det gælder et effektivt og velfungerende lønanvisningssystem, og den udbyggede ordning med kgl. udnævnte legationssekretærer ved repræsentationerne godtgør en bureaukratiseret forvaltning på et tidspunkt, hvor ordningen end ikke var gennemført i Frankrig, der ellers stod som et foregangsland«. Her er der polemik med andre, der har udtalt sig om administrationens historie, hvorom nedenfor.

Selve udformningen af afhandlingen om Det Diplomatiske Fag bør have nogle ord med på vejen. Det kan ikke nægtes, at de mange ophobede detaljer og en ikke ringe tyngde i det sproglige gør læsningen til en noget anstrengende proces. Det mærkelige er, at »fortsættelsen« om tiden 1770 til 1905 i Den danske Udenrigstjeneste falder langt lettere. Men der er også morsomme steder, eksempelvis det charmerende referat side 176 af nattergalekorrespondancen mellem A.G. Moltke og Bernstorff. Man griber sin franske ordbog, for at opklare, hvad der dog var på færde, for selvfølgelig citeres der på originalsproget. Det er, som det skal være. Og der er den fortrinlige beskrivelse af C.F. Temler side 96 – en morsom karakteristik og en elegant turnering. Men det må siges, at det er netop i form af et referat. På egne vegne vover Klaus Kjølens sig meget sjældent ud i den slags ting, og det er en skam.

Endelig om Det Diplomatiske Fag som publikation betragtet. Det er

en meget pæn bog. Der er tilrettelagt med stor omhu, og resultatet er gennemarbejdet, smukt og omhuen er i allerhøjeste grad også udstrakt til korrekturlæsningen.

En kritik af bogens indhold må ses på baggrund af et indtryk af stor flid, et uhyre fond af relevant kildemateriale og i det hele en betydelig indsats. Men der er, som antydnet, problemer med afgrænsningen. Det giver sig selv, at 1770 måtte være slutåret for Det Diplomatiske Fag. Der kobles her helt naturligt til bd I om Den danske Udenrigstjeneste, som netop tager sin begyndelse ved året 1770.

Derimod forekommer begyndelsesåret 1700 mindre indlysende. Forfatteren omtaler side 8, at 1660 oprindelig var sat som udgangspunkt, men at alene stoffet i 1700-tallet viste sig så omfattende, at der måtte en begrænsning til. Begyndelsen blev da sat til 1700, det år, da Christian Sehested tiltrådte som oversekretær i Tyske Kancelli. Og kildemæssigt kan man også pege på fundet af den fortegnelse over personer i udetjenesten, som er gengivet side 144-147, og som med en datering til 1701/02 for så vidt danner et godt udgangspunkt.

Det arbejdsmæssige aspekt må man naturligvis respektere og dermed den valgte periode. Det gør Klaus Kjølsten ganske vist ikke selv, for der er alligevel hentet ikke så lidt stof frem fra tiden før 1700. Og man kan ærgre sig over, at der ikke blev indgået et kompromis, f.eks. ved tiden omkring 1680. Netop i det år blev ansat de tidligere nævnte seks legationssekretærer for at sikre kontinuiteten på de vigtigste steder i udlandet. Og samtidig ville de mange konsuler fra tiden omkring 1690 have fundet deres naturlige plads i sammenhængen.

Som arbejdsgangen har været, kan man forestille sig, at forfatteren med det »rigtige« slutpunkt i 1770 har arbejdet sig bagud i papirdyngerne. Detaille efter detaille er blevet registreret, notatmængden har hobet sig op, og så har der til sidst måttet en begrænsning til.

Det store arbejde med de – indrømmet – særdeles relevante kildemængder har også medført, at der ikke har været tid og lejlighed til ret mange kig til siden. Ikke alene kan denne afhandling karakteriseres som ren administrationshistorie, ren forvaltningshistorie, men arbejdet har også i den grad været koncentreret om udenrigstjenesten, at der mangler udblik til de andre dele af central- og lokaladministrationen, hvorom vi dog ved *noget*.

Man kan pege på den overraskelse, der udtrykkes side 239 over, at »spørgsmålet, hvad en dansk envoyé som diplomat fik i personlig løn, normalt ikke kan besvares, fordi beløbet indgik i en større sammenhæng«. Det er svært at blive forbavset, eftersom dette ligefuldt gælder om alle andre grupper af kongelige embedsmænd i 1700-tallet og langt op i

det følgende århundrede. Hvad en tolder eller en amtsforvalter egentlig tjente, fortaber sig ofte i det dunkle.

Tilsvarende omtales på side 96 det forhold, at mange begyndte som ulønnede medarbejdere i Tyske Kancelli med eller uden titel af kancellisekretær, og det tages som udtryk for »den interesse, der var for at få kongeligt embede i Tyske Kancelli«. Hertil er vel blot at sige, at den store iver genfindes overalt, hvor kongelige embeder var at opnå i 1700-tallets Danmark.

Disse eksempler viser noget karakteristisk. Genren er her den rene administrationshistorie, med en synsvinkel helt koncentreret om udenrigstjenesten, mens dennes placering i dansk sammenhæng først er taget op som en eftertanke. Man kan se det af den tidligere nævnte polemik, der er at finde side 15 og side 209. I modsætning til Ole Feldbæk, Grethe Ilsøe og Niels Petersen fremhæves her Udenrigstjenestens høje grad af bureaukratisering. Overfor disse forskeres mere generelt formulerede synspunkter om manglende ressourcer og om en sen bureaukratiseringsproces i 1700-tallet stiller Kjølens sit resultat: en velfungerende udenrigstjeneste med effektiv lønanvisning allerede fra 1720'erne etc. Men der er noget påhæftet ved argumentationen. Grethe Ilsøes bog om vejen til embede står faktisk ikke i litteraturlisten, men en note viser hen til Niels Petersens anmeldelse netop af omtalte bog. Man kan nok tillade sig at slutte, at Klaus Kjølens ikke er skredet til publicering af sin afhandling efter meget intense og dybtgående studier af de danske administrationshistoriske arbejder, der dog trods alt er kommet i de senere år.

En anden afgrænsning, der udtrykkeligt annonceres side 8, har også relation til det ennemæssige. Forfatteren vil som nævnt ikke beskæftige sig med det, der betegnes som »præstationer«, d.v.s. det udførte arbejde. Man kan konstatere, men egentlig ikke beklage, at heller ikke denne afgrænsning overholdes, f. eks. da Saly uventet dukker op. Det skyldes, at Wasserschlebe, der sad som legationssekretær i Paris, var den, der greb ind, da billedhuggeren Bouchardon havde afslået at lave rytterstatuen af Frederik V. Wasserschlebe formidlede kontakten til Saly og har dermed indskrevet sig på en central plads i dansk kunsthistorie. Det får Kjølens til gentagne gange at gøre indsigelse imod, at kunsthistorikerne i den grad har taget Wasserschlebe til sig. For han var skam en dygtig diplomat, og det bliver så dokumenteret med eksempler på side 189. En lille smule absurd, at det er ved en sådan lejlighed, at forfatteren lader sig lokke ud over den fastlagte ramme. Man havde gerne erfaret meget mere om diplomaternes arbejde.

Afgrænsningsproblematikken gør sig også bemærket i forhold til andre dele af centraladministrationen. Det siges side 79, at det ikke var

almindeligt, at embedsmænd i udenrigsstyrelsen samtidig havde embeder andetsteds, men der var enkelte undtagelser blandt de betydeligste og ledende embedsmænd. Så meget desto mere interessante er vel de, der også havde sæde i Generalpostamtet og Kommercekollegiet.

Schulin blev postdirektør i 1730 og i 1733 tillige sekretær i Tyske Kancelli. Da han i 1735 blev oversekretær slap han forbindelsen med Postvæsenet. Men det spændende er, hvad der ligger i dobbeltstillingen inden, for det er værd at hefte sig ved, at forgængeren var Christian Erlund, som oprindeligt havde gjort tjeneste på det danske postkontor i Hamborg, hvor han blandt andet havde specialiseret sig i åbning af breve, altså postspionage. Hans mange oplysninger gik via en kamertjener direkte til Frederik IV, og så nyttig en mand havde man brug for i København, hvad der fik til følge, at Erlund endte sin karriere som direktør i Generalpostamtet. Blandt hans største bedrifter af efterretningsmæssig karakter var afsløringen af Magnus Stenbock, hvorved Christian Erlund i høj grad kom til at nyde kongelig bevågenhed, men kun til næste tronskifte. Efterfølgeren var altså Schulin, som stod Christian VI nær. Man kan – men Kjølens gør det ikke – gisne om de efterretningsmæssige aspekter i, at Christian VI fik sin håndgangne mand placeret i Generalpostamtet og siden også i Tyske Kancelli. Og H.P. Sturz beklædte på samme vis to embeder. Han var sekretær i Kancelliet fra 1765 og blev i 1769 tillige postdirektør. En del af baggrunden for dette spring i karrieren skulle være, at han og Struensee delte vogn på den kongelige udenlandsrejse i 1768-69, men til gengæld blev Sturz også revet med ved Struensees fald. Igen spørger man sig selv. Ligger der andet og mere i kombinationen af netop embeder i Tyske Kancelli og Generalpostamtet, end man ved første øjekast tror?

En postsekretær eller postkontrollør i Hamborg er endvidere i denne bog indrulleret i udetjenesten, fordi han er nævnt sammen med diplomaterne i civilreglementet, og i denne sammenhæng dukker postregnskaberne op. På grundlag af disse ses side 207-208, hvad der betegnes som »infrastrukturen i den udenrigstjenstlige hverdag«, og det sluttes på grundlag af tal for 1725, at »diplomaterne var således med et kvantitativt mål ganske klart udenrigstjenestemænd med næsten udelukkende relation til TK« Tyske Kancelli. Men der er ingen overvejelser om faktorregnskaberne repræsentativitet. Hvilket er så meget mere beklageligt, som de kun synes at udvise noget om et pengemellemværende mellem Generalpostamtet og Tyske Kancelli. For side 264 findes en omtale af refusion af brevporto til et beløb af nogle hundrede rigsdaler årligt, og sådanne refusioner er ikke med i faktorregnskaberne og den tilsvarende

korrespondance derfor heller ikke. Så spørgsmålet bliver derfor, hvor meget man kan stole på tallene side 207 til 208?

På side 28 nævnes oprettelsen af Kommercekollegiet i 1735, der som sagsområde fik udenrigsøkonomi, specielt udenrigshandelen – altså emner, der set med udenrigstjenestens øjne var et grænseområde. Der henvises til Otto Thott og hans uforgribelige tanker fra samme tid, og det konstateres, at i hans programskrift indtager udenrigstjenesten en yderst beskeden plads i forbindelse med omtale af udenrigshandel. Konsulatsvæsenet nævner Thott slet ikke. Og i øvrigt beløber det sig hos ham kun til, at man hos diplomaterne kunne indhente »en og anden kundskab«, men det var også alt. Der konkluderes på dette sted – side 28 – som følger: »Der forelå således ikke for Thott en organiseret kommerciel oplysningstjeneste i det danske diplomati til gavn for handelen, tværtimod var indsatsen meget ringe. Hvad han lægger vægt på som et middel til kommersciens velstand, er fordelagtige traktater, hvis indgåelse krævede udenrigstjenestens mellemkomst«.

Såvidt autoriteten Thott omkring 1735. Det er utvivlsomt rigtigt, men spørgsmålet er bare, om det er dækkende for hele perioden. I det følgende er der spredte bemærkninger om den ældre Bernstorffs opfattelse, og man får nærmest det indtryk, at udenrigsøkonomien fra et nulpunkt midt i perioden får større interesse under de florissante konjunkturer i århundredets anden halvdel, hvor sammenhængen mellem neutralitetsudnyttelse og udenrigspolitik er så evident og velkendt.

Men hvad med tiden 1700 til 1735, altså første halvdel af det tidsrum, dette bind dækker? Side 102 nævnes 30 favne brænde, som i 1720 årligt blev tildelt Tyske Kancelli. Det oplyses videre, at til sammenligning fik Danske Kancelli 24 favne, der gik 22 favne til Geheimerådsstuen og 20 til Kommercekollegiet. Her er pludselig et ellers ganske uomtalt Kommercekollegium kommet ind i billedet, nemlig det, som i 1704 blev oprettet, eller rettere genoprettet af Frederik IV.

Kigger man nærmere på dette Kommercekollegiums protokoller, viser en stikprøve, at kollegieherrerne her korresponderede livligt med danske repræsentanter i udlandet. Eksempelvis gik der skrivelser afsted i juni 1704 til henholdsvis v. Støcken i Haag, Rosencranz i London og Meyercrone i Paris. Det drejede sig om opbragte skibe, altså dansk-norske fartøjer, som var opsnappet på deres vej gennem Kanalen.

I februar 1705 udsendte Kommercekollegiet en placat om manufakturister, som man søgte at lokke til Danmark. Herom gik der brev, atter til Rosencrantz i London, v. Støcken i Haag, Grüner i Stockholm, Ahlefeldt i Berlin, Konsul Aboe i Amsterdam, agenterne i Hamborg m.fl.

Fra Kommercekollegiet skrev man altså i handels- og industri- liggende som en selvfølge til diplomater og andre repræsentanter ude i Europa. Og man kan så – naturligvis – stille sig det spørgsmål, om der blev reageret på disse henvendelser. Det er det straks sværere at svare på, eftersom der kun er bevaret protokoller, men ikke indkommen korrespondance. En enkelt diplomat, legationssekretær J.D. Grüner, er dog nævnt som forfatter til nogle relationer om svenske erhvervsforhold, og i alt fald én af disse relationer sendtes direkte til Kommercekollegiet. I et enkelt tilfælde er en dublet bevaret i Tyske Kancellis arkiv, og det fremgår heraf, at der var tale om et særdeles fyldigt materiale.

I de første år efter 1704 havde Kommercekollegiet i øvrigt et medlem med diplomatisk erfaring, nemlig Georg Grund den ældre. Han blev efter et par års forløb envoyé i Moskva, og så var der pludselig en korrespondance med ham vedrørende afsætningsmulighederne for danske manufakturvarer i Rusland og flensborgskipperes muligheder for handel på Kolahalvøen.

Mest intens og vedvarende var dog Kommercekollegiets rolle i de år i forbindelse med aflønningen af Niels Griis, som i februar 1704 blev legationssekretær i Nederlandene. Om denne spændende person hedder det side 218, at han blev aflønnet med 1000 rigsdaler – meget for en legationssekretær på dette tidspunkt – som skaffedes ved en skibsfartsafgift. Det hang sammen med hans særlige opgave, som var at tilvejebringe erstatning for opbragte skibe i Nederlandene. Denne helt usædvanlige aflønningsform fik kongelig resolution den 3. august 1705 fra Tyske Kancelli med Sehesteds kontrasignatur – og ideen skulle stamme fra Griis selv, nemlig fra hans forslag af 29. juli, stadig i 1705.

Der er blot det at sige til det, at hele det forberedende arbejde med denne skibsfartsafgift faktisk var foregået i Kommercekollegiet. Her havde man allerede sagen til behandling i marts 1705 på grundlag af Niels Griis' memorial af 9. februar og en kongelig befaling af 17. samme måned. Kommercekollegiet havde fået besked om at erklære sig, og sagsbehandlingen blev ganske omfattende. Der blev indhentet erklæringer fra københavnske købmænd, og der blev skrevet til de norske stiftskøbstæder for at høre om deres mening. Niels Griis fik sin særlige aflønning med 2½ skilling pr læst af skibe, der gik på England, Holland og videre mod vest og syd. Men eftersom han ikke havde det store held med sine underhandlinger, vrimler det siden med henvendelser herom.

Sagen var, at Kommercekollegiet i sin instruks ganske enkelt havde forholdsordre om at korrespondere med de mest betydelige handelsstæder i udlandet og at sætte sig ind i gældende traktater. Det lå altså ikke alene i luften, men fremgik også af instruksen, at Kommercekollegiet ikke

alene havde ret, men også pligt til at ytre sig i anliggender vedrørende de sider af udenrigspolitikken, der havde med økonomi at gøre. Det forekommer derfor åbenbart, at dette ivrigt arbejdende Kommercekollegium i årene efter 1704 gav sig af med andet og mere, end hvad Thott fandt det for godt at skrive om i 1735. Og hermed er man tilbage ved arbejdsområdet, som det i denne afhandling alt for snævert er karakteriseret side 28. Det var nok så bredt i begyndelsen af århundredet, hvor der herskede et helt andet udenrigsøkonomisk klima end en generation senere, som det er omtalt hos Thott, hvor det er landbrugets afsætningsvilkår, der er i focus. Det er vel i virkeligheden et spørgsmål, om man som Klaus Kjølens i den grad kan sætte lighedstegn mellem udenrigstjenesten og arbejdet i Tyske Kancelli. Forfatteren har så at sige projiceret sit mere eller mindre velafgrænsede udenrigsdepartement bagud i tid, og har derfor ikke fundet andet og mere, end hvad der skete indenfor rammerne af Tyske Kancelli. En lidt farlig fremgangsmåde.

Såvidt om Kommercekollegiet tidligt i århundredet. Det fremgår klart af bogen, at relationerne hertil senere gjorde sig gældende i kraft af personsammenfald. Wasserschlebe og A.P. Bernstorff havde begge periodevis embede såvel i Tyske Kancelli som i Kommercekollegiet, hvad næppe har været uden betydning, selv om der ikke foreligger nogen mere indgående vurdering, som det også er noteret allerede øverst på side 9. Det er atter helt klart en følge af den arbejdsmæssige begrænsning, som forfatteren her har pålagt sig.

Endelig nogle bemærkninger om stedbørnene, konsulerne, hvorom mange spørgsmål kunne stilles. Kommercekollegiet fra 1704 stod også i hyppig skriftlig kontakt med disse, men det får man af gode grunde ikke noget at vide om i Det Diplomatiske Fag. Ganske vist er der nyt og nyttigt at læse side 198, hvor en række konsulater kan føres længere tilbage end tidligere antaget, men ellers er det lidt dunkelt, hvad der overhovedet var grundlaget for konsulernes virke. En generel instruks kom først i 1749 og i 1759 fastslås en indberetningspligt til Kommercekollegiet. Dette sidste helt åbenbart en indskærpelse af gældende praksis. Man kan så undre sig over, hvordan de stakkels konsulter tidligere har fundet ud af, hvad de havde af forpligtelser. Men Klaus Kjølens giver selv nøglen til svaret. På side 199 får man et godt råd, nemlig at »Udgangspunktet for en systematisk undersøgelse af de kongelige konsulter for at få tilvejebragt en oversigt over antal og opholdssted i 1670-1770 vil være en gennemgang af ansættelsesbrevene, som de findes i kopi i de kongelige åbne breve, Patenten.....«

Et sådant godt råd bør man naturligvis følge, og en stikprøve giver bid ved første opslag i bindet for 1725 i form af en bestalling for Samuel

Gottlieb Walther, som i december måned blev udnævnt til agent i Danzig. Nu var titlen altså agent, men eftersom man på side 202 har lært, at brugen af betegnelserne konsul og agent er svingende, så undrede det ikke spor, at denne Samuel Gottlieb Walther skulle betjene dansk søfart og søhandel. Endvidere havde han visse funktioner for Søetatens Generalkommissariat såvel som for »Vore Financer«, repræsenteret af Rentekammerkollegiet. Og agenten i Danzig skulle endelig fra tid til anden sende sine »Guthachten und Bedencken« til Poli- og Kommercekollegiet, som Frederiks IV's Kommercekollegium på den tid blev kaldt.

Den forventede indberetningspligt kan altså bekræftes. Men hvad med forholdet til Tyske Kancelli? Dette er slet ikke nævnt. Selvfølgelig er bestallingen udfærdiget her, men det kan man jo ikke lægge så meget i, al den stund Samuel Gottlieb Walther velsagtens var tysksproget. En sådan enkelt stikprøve er ikke meget at bygge på, men alligevel. Er det egentlig så sikkert, at konsuler og agenter entydigt kan regnes med til ude-tjenesten under Tyske Kancelli i begyndelsen af 1700-tallet? Det gøres uden diskussion nederst side 197.

Der findes i Tyske Kancellis Udenrigske Afdeling en del indsendte rapporter, relationer også fra Danzig fra eksempelvis kommercekommisær Jacob Riese fra årene omkring 1700 og fra kommissær eller konsul J.M. Wagaard fra 1730'rne. Der er ikke nogen fra den netop nævnte Samuel Gottlieb Walther, hvilket *kunne* hænge sammen med, at han fulgte sin bestallings ordlyd efter bogstaven og konsekvent og vedblivende indberettede til Poli- og Kommercekollegiet. For så vidt er det muligt at pille ved Klaus Kjølens forudfattede opfattelse af udenrigstjenesten, som har sin oprindelse i tiden omkring 1770, og som lidt vel håndfast presses ned over det uhyre omfattende, men alligevel så snævert afgrænsede stof i begyndelsen af perioden.

Anders Monrad Møller

ELLEN POULSEN: Jens Juel. 1-2. Katalog, malerier og pasteller. Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker. Kbhvn. Christian Ejlens' Forlag 1991. 282 + 572 sider, rigt ill. i s/h og farver, indbundet 1.000 kr.

Om 1700-tallets største danske malernavn, Jens Juel (1745-1802), har der i den kunsthistoriske forskning været påfaldende stille. Hans samtid satte ham umådeligt højt. 1800-tallets kunstkritikere så ham derimod